

บทที่ 2

เศรษฐกิจและสังคม อำเภอ กุสุมาลย์

ส่วนประกอบในบทที่ 2 ประกอบด้วย สภาพทั่วไป สภาพภูมิประเทศ สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพสังคม และโครงการสรรณ้ำเพื่อการเกษตร

สภาพทั่วไป

อำเภอกุสุมาลย์ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสกลนคร ห่างจากตัวจังหวัดสกลนคร ประมาณ 40 กิโลเมตร การปกครองแบ่งออกเป็น 5 ตำบล* ประกอบด้วย ตำบลกุสุมาลย์ ตำบลนาโพธิ์ ตำบลโพธิ์ไพศาล ตำบลนาเทียง และตำบลอุ่มจาน มีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 46 หมู่บ้านมีพื้นที่รวม 283,750 ไร่

1) ประชากร

ประชากรอำเภอกุสุมาลย์ ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยโส้หรือไทยโซ่ เดิมอพยพมาจากเมืองมหาชัยกองแก้ว ประเทศลาว เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเมืองเก่า ตำบลนาโพธิ์ และบ้านเมืองโพธิ์ หรือโพธิ์ไพศาลในปัจจุบัน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2383 ต่อมามีการย้ายถิ่นมาตั้งที่เมืองกุสุมาลย์ โดยมีพระอรัญญาษาเป็นเจ้าเมืองคนแรก ประชากรที่เป็นชาวไทยโส้มีราวร้อยละ 75 ของประชากรทั้งหมด ที่เหลือเป็น เผ่าภูไท เผ่าข่า เผ่ากระเลิง เผ่าไทยลาว และญวน ชาวไทยโส้ มีภาษาพูดและขนบธรรมเนียมเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ตั้งแต่ประเพณีการเกิด การตายและการแต่งงาน นับถือศาสนาพุทธและมีความเชื่อเรื่องผีนางไม้

2) การศึกษา

การศึกษาของบุตรหลานในอำเภอ กุสุมาลย์ มีโรงเรียนในสังกัด สำนักงานประถมศึกษาแห่งชาติ 24 โรงเรียนและโรงเรียนในสาขาอีก 2 โรงเรียน จำนวนนักเรียน 6,607 คนจำนวนครู 310 คน โดยมีอัตราเฉลี่ยครู 1 คน ต่อนักเรียน 21.31 คน และโรงเรียนมัธยม 2 โรงเรียน จำนวนนักเรียน 461คน จำนวนครู 41 คน โดยมีอัตราเฉลี่ยครู 1 คน ต่อนักเรียน 11.24คน

* ดูแผนที่หน้า 27 ประกอบ

3) การสาธารณสุข

การสาธารณสุขในอำเภอกุสุมาลย์ มีโรงพยาบาล ขนาด 30 เตียง 1 แห่ง นายแพทย์ 2 คน ทันต-แพทย์ 1 คน เภสัชกร 1 คน พยาบาล 33 คน สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ 1 แห่งและ สถานีอนามัยตำบล 4 แห่งสาธารณสุข(อสสม)39 คน ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข(หสส)315 คน แพทย์ประจำตำบล 5 คน และผดุงครรภ์ 5 คน

สภาพภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอกุสุมาลย์ เป็นที่ราบสูงสลับที่ราบลุ่ม มีลูกคลื่นลอนตื้น กระจายอยู่ทุกตำบล ระดับความสูงจากน้ำทะเลประมาณ 150-190 เมตร พื้นที่เป็นป่าไม้โปร่ง สลับทุ่งนา ลักษณะดิน เป็นดินลูกรังและดินเหนียวปนลูกรัง น้ำแห้งเร็วบริเวณที่ราบสูงมี ปัญหาขาดน้ำ บริเวณที่ราบลุ่มมีปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน มีพื้นที่ป่าสงวน 3 แห่ง คือ ป่าตำบล กุสุมาลย์ ป่าตำบล โทธิโพนกาล และป่าอ้อมจานอยู่ในพื้นที่ตำบลนาเพียง และตำบลนาโพธิ์

ปริมาณน้ำฝนและการกระจายตัวของฝน จากสถิติน้ำฝน พบว่าอำเภอกุสุมาลย์ มีปริมาณ ฝนตกเฉลี่ย 1583.6 มม/ปี โดยเริ่มตกมากตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน และบางปีตกหนักและ เกิดภาวะน้ำท่วม ประมาณเดือนสิงหาคม ตามตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 แสดงสถิติปริมาณน้ำฝนของอำเภอกุสุมาลย์ ปี 2523-2533

ปี	มค.	กพ.	มีค.	เมษ.	พค.	มิย.	กค.	สค.	กย.	ตค.	พย.	ธค.	รวม
2523		28.6	16.8	37.1	146.5	330	193.6	164.6	303.3	32.8			1253.3
2524		7.2	56.6	76.9	133.2	567.3	384.7	142.4	178.9	75.7			1622.9
2525	27.3	14.5	81.7	120	193.7	169.3	124.5	409	371.3	101	15.5		1626.3
2526	6.1		11	22.6	169.8	191.7	345.8	281.8	120.5	119.5		1.9	1270.7
2527			15.5	118.1	185.2	190.6	285.5	530.5	131.1	56.6	28.5		1611.6
2528		62.8	21.8	26.8	281	441.3	174.3	311.9	56	171.5			1547.4
2529			33.5	190.4	104.2	244.9	148.7	311.4	234.9	80.3			1348.3
2530		41.1	34.5	42	236.8	04	335	463.8	192.7	62			1708.9
2531			38.7	76.3	371.9	278.9	214	613.5	176.3				1769.6
2532			82.1	55.6	203.9	303	303.5	225.3	180	98.3			1361.7
2533	4.3	53	31.5	35.2	219.5	450.6	521.3	559.6	288.2	36.1			2199.4
เฉลี่ย	3.42	18.8	38.5	72.8	204.1	315.6	275.5	364.9	203	75.8	4	0.2	1583.6

ที่มา: สำนักงานเกษตรอำเภอกุสุมาลย์

สภาพทางเศรษฐกิจ

1) การประกอบอาชีพ

อาชีพหลักของประชากรส่วนใหญ่ในอำเภอกุสุมาลย์ คือ การประกอบกิจการเกษตร ปลูกข้าวเหนียวนาปี พันธุ์ กข6 และปลูกข้าวเจ้านาปี พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2533 จากครัวเรือนทั้งหมด จำนวน 6223 ครัวเรือน มีการทำเกษตร 5459 ครัวเรือนหรือประมาณร้อยละ 87.72 และครัวเรือนที่ไม่ได้ทำการเกษตรจำนวน 764 ครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ 12.28 ครัวเรือนรับจ้าง 491 ครัวเรือน และประกอบอาชีพอื่น 273 ครัวเรือน (ตารางที่ 2.2) อาชีพรองหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว เกษตรกรจะออกไปรับจ้างนอกท้องถิ่น หาของป่า ทำเครื่องจักรสาน เลี้ยงสัตว์ และมีบางส่วนทำการปลูกพืชฤดูแล้ง เช่น ยาสูบ ถั่วลิสงและผักต่างๆ เป็นรายได้เสริม

ตารางที่ 2.2 แสดงครัวเรือนและการประกอบอาชีพ

ตำบล	ครัวเรือนทั้งหมด	ครัวเรือนเกษตรกร	ครัวเรือนที่ไม่ได้ทำเกษตร	อาชีพอื่นๆ	รับจ้าง
กุสุมาลย์	1274	1034	240	132	108
โพธิ์ไพศาล	1325	1241	84	32	52
นาโพธิ์	1047	898	149	61	88
นาเพียง	1111	1274	99	12	87
อุ่มจาน	1466	1274	192	36	156
รวม	6223	5459	764	273	491

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอกุสุมาลย์

2) รายได้

รายได้ครัวเรือนเกษตรกร จากตารางที่ 2.3 แสดงรายได้-รายจ่ายสุทธิครัวเรือนเกษตรกร ปีเพาะปลูก 2535/36 ครัวเรือนเกษตรกรของอำเภอกุสุมาลย์มีรายได้เงินสุทธิเฉลี่ยครัวเรือนละ 27,286.69 บาทต่อปี เมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรทั้งจังหวัดในสกลนคร ซึ่งเท่ากับ 29,426.90 บาท ครัวเรือนเกษตรกรของอำเภอกุสุมาลย์ต่ำกว่าเล็กน้อย หากเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่ากับ 25,210.40 บาท ครัวเรือนของอำเภอกุสุมาลย์ยังสูงกว่าเล็กน้อย

แต่เมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรเฉลี่ยทั่วประเทศ ซึ่งเท่ากับ 34,161.45 บาท แล้วพบว่า เกษตรกรของอำเภอกุสุมาลย์ ต่ำกว่ามาก

ถึงแม้รายได้เงินสดสุทธิของครัวเรือนเกษตรกรอำเภอกุสุมาลย์ จะสูงกว่ารายได้เฉลี่ยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่รายได้ส่วนใหญ่ของเกษตรกรกลับมาจากรายได้นอกภาคเกษตรถึง 24,364.15 บาทต่อปี ขณะที่รายได้เงินสดจากภาคเกษตรเพียง 6,401.93 บาทต่อปี เท่านั้น

ตารางที่ 2.3 แสดงรายได้ - รายจ่าย - รายได้สุทธิครัวเรือนเกษตรกรปีเพาะปลูก 2535/36

หน่วย : บาท / ครัวเรือน

รายการ	เฉลี่ยทั่วประเทศ	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	จังหวัดสกลนคร	อำเภอกุสุมาลย์
1. รายได้เงินสดเกษตร	35,042.91	19,026.69	16,973.58	6,401.93
ทางพืช	25,207.61	12,959.40	9,598.50	2,376.44
ทางสัตว์	6,252.02	3,600.86	3,658.18	1,040.81
ให้เช่า/ขายสินทรัพย์	3,83.28	2,466.43	3,720.90	2,984.67
2. รายจ่ายเงินสดเกษตร	23,812.16	12,963.82	9,231.24	3,479.38
ทางพืช	11,961.42	7,396.08	4,749.15	1,940.97
ทางสัตว์	5,065.47	2,066.98	1,267.08	211.04
ค่าซ่อม/ซื้ออุปกรณ์เกษตร	6,785.27	3,500.83	3,215.01	1,327.37
3. รายได้เงินสดนอกเกษตร	22,930.69	19,147.66	21,684.56	24,364.15
4. รายจ่ายเงินสดนอกเกษตร	35,432.99	24,005.18	22,961.00	23,661.74
5. รายได้เงินสดสุทธิเกษตร	11,230.76	6,062.79	7,742.34	2,922.54
6. รายได้เงินสดสุทธิครัวเรือน	34,161.45	25,210.46	29,426.90	27,286.69

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

แต่เมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรเฉลี่ยทั่วประเทศ ซึ่งเท่ากับ 34,161.45 บาท แล้วพบว่า เกษตรกรของอำเภอกุสุมาลย์ ต่ำกว่ามาก

ถึงแม้รายได้เงินสดสุทธิของครัวเรือนเกษตรกรอำเภอกุสุมาลย์ จะสูงกว่ารายได้เฉลี่ยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่รายได้ส่วนใหญ่ของเกษตรกรกลับมาจากรายได้นอกภาคเกษตรถึง 24,364.15 บาทต่อปี ขณะที่รายได้เงินสดจากภาคเกษตรเพียง 6,401.93 บาทต่อปี เท่านั้น

ตารางที่ 2.8 แสดงรายได้ - รายจ่าย - รายได้สุทธิครัวเรือนเกษตรกรปีเพาะปลูก 2535/36

หน่วย : บาท / ครัวเรือน

รายการ	เฉลี่ยทั่วประเทศ	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	จังหวัดสกลนคร	อำเภอกุสุมาลย์
1. รายได้เงินสดเกษตร	35,042.91	19,026.69	16,973.58	6,401.93
ทางพืช	25,207.61	12,959.40	9,598.50	2,376.44
ทางสัตว์	6,252.02	3,600.86	3,658.18	1,040.81
ให้เช่า/ขายสินทรัพย์	3,83.28	2,466.43	3,720.90	2,984.67
2. รายจ่ายเงินสดเกษตร	23,812.16	12,963.82	9,231.24	3,479.38
ทางพืช	11,961.42	7,396.08	4,749.15	1,940.97
ทางสัตว์	5,065.47	2,066.98	1,267.08	211.04
ค่าซ่อม/ซื้ออุปกรณ์เกษตร	6,785.27	3,500.83	3,215.01	1,327.37
3. รายได้เงินสดนอกเกษตร	22,930.69	19,147.66	21,684.56	24,364.15
4. รายจ่ายเงินสดนอกเกษตร	35,432.99	24,005.18	22,961.00	23,661.74
5. รายได้เงินสดสุทธิเกษตร	11,230.76	6,062.79	7,742.34	2,922.54
6. รายได้เงินสดสุทธิครัวเรือน	34,161.45	25,210.46	29,426.90	27,286.69

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

3) แรงงานและการเคลื่อนย้ายแรงงาน

ประชากร อำเภอกุสุมาลย์ จากการสำรวจของ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุสุมาลย์ ในปี พ.ศ.2533 มีประชากรทั้งสิ้น 37,239 คน เป็นประชากรวัยแรงงานที่มีอายุระหว่าง 14-50 ปี จำนวน 17,116 คน คิดเป็นร้อยละ 45.56 ของประชากรทั้งหมด ประชากรวัยแรงงานเฉลี่ย 2.75 คน/ครัวเรือน (ตารางที่ 2.4) และในปี พ.ศ.2536 มีประชากรทั้งสิ้น 40,948 คน 7,020 ครัวเรือน คิดเป็นอัตราการเกิดร้อยละ 1.3 /ปี

ตารางที่ 2.4 แสดงแรงงานในครัวเรือน

ตำบล	จำนวนครัวเรือน	ประชากร	วัยแรงงาน 14-50 ปี	วัยแรงงาน/ครัวเรือน
กุสุมาลย์	1,412	8,635	4,365	3.42
โพธิ์ไพศาล	1,298	8,098	3,339	2.52
นาโพธิ์	1,088	7,841	2,629	2.51
นาเพียง	1,181	5,336	2,885	2.59
อู่จาม	1,576	7,829	3,901	2.66
รวม	6,555	37,239	17,116	2.75

ที่มา : สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุสุมาลย์

การเคลื่อนย้ายแรงงานของประชากรอำเภอกุสุมาลย์ มีการเคลื่อนย้ายแรงงานค่อนข้างสูง โดยเฉพาะที่ตำบลโพธิ์ไพศาลมีการเคลื่อนย้ายแรงงานมากที่สุด จำนวน 602 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 45 ของครัวเรือนทั้งตำบล รองลงมาคือตำบล กุสุมาลย์ จำนวน 337 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 29.8 (ตารางที่ 2.5) แรงงานที่ย้ายออกส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายไปยังกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล โดยมักมีการเคลื่อนย้ายหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวหน้าปี ราวเดือนธันวาคม เป็นต้นไป

ตารางที่ 2.5 แสดงการเคลื่อนย้ายแรงงาน

ตำบล	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	ครัวเรือนที่อพยพแรงงาน		จำนวนที่อพยพแรงงาน
		ครัวเรือน	ร้อยละ	
กุสุมาลย์	1,274	377	29.8	421
โพธิไพศาล	1,325	602	45.4	722
นาโพธิ์	1,047	175	16.7	236
นาเพียง	1,111	127	11.4	230
อู่มวน	1,466	128	8.7	227
รวม	6,223	1,409	112.64	1,836

ที่มา : ที่ทำการปกครองอำเภอกุสุมาลย์

4) การถือครองที่ดินและลักษณะดิน

4.1 การถือครองที่ดิน อำเภอกุสุมาลย์มีพื้นที่ทั้งหมด 283,750 ไร่ เป็นพื้นที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด 141,561 ไร่ โดยแยกเป็นพื้นที่นา 114,512 ไร่ พื้นที่ทำไร่ 1,071 ไร่ พื้นที่ปลูกไม้ผล 4,475 ไร่ และปลูกพืชผัก 746 ไร่ (ตามตารางที่ 2.6)

ตารางที่ 2.6 แสดงการถือครองที่ดิน

ตำบล	พื้นที่ถือครองทางการเกษตร	พื้นที่ทำนา (ไร่)	พื้นที่ทำไร่ (ไร่)	ไม้ผล (ไร่)	พืชผัก (ไร่)
กุสุมาลย์	31,473	20,090	210	1,065	350
โพธิไพศาล	26,812	21,800	103	749	94
นาโพธิ์	27,109	24,617	161	740	108
นาเพียง	2,375	2,623	200	821	92
อู่มวน	32,382	27,362	397	1,100	102
รวม	141,561	114,512	1,071	4,475	746

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอกุสุมาลย์

จากจำนวนครัวเรือนเกษตรกร 5,536 ครัวเรือน พบว่าส่วนใหญ่ 4,927 ครัวเรือน มีที่ดินเป็นของตนเองไม่ต้องเช่าหรือคิดเป็นร้อยละ 88.99 เกษตรกร มีครัวเรือนบางส่วนมีที่ดินของตนเองและทำการเช่ามาประกอบการเกษตรเพิ่ม มีอยู่ 551 ครัวเรือนหรือร้อยละ 9.95 และเกษตรกร ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองทั้งหมด 306 ครัวเรือนหรือร้อยละ 5.53 เอกสารสิทธิ์ส่วนใหญ่จะเป็น นส.3 ก.

ตารางที่ 2.7 แสดงการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและเอกสารสิทธิ์ของเกษตรกร

ตำบล	จำนวนครัวเรือน		
	มีที่ดินเป็นของตนเอง ไม่ต้องเช่า	มีที่ดินตนเองแต่ ต้องเช่าบางส่วน	ไม่มีที่ดินของตนเอง เช่าทั้งหมด
กุสุมาลย์	874	136	24
โพธิ์โพศ	1,165	168	76
นาโพธิ์	861	55	39
นาเพียง	824	114	74
อู่จาม	1,203	78	93
รวม	4,927	551	306

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอกุสุมาลย์

4.2 ลักษณะดิน เป็นลักษณะดินทางกายภาพประกอบด้วยชุดดิน 8 ชุด กระจายอยู่ตามตำบลต่าง ๆ ดังนี้

ดินชุดสกลนคร มีลักษณะดินร่วนปนทรายละเอียดปนลูกรัง สีน้ำตาลปนเทาหรือสีน้ำตาลจัด พบประมาณ 15 % ของพื้นที่ทุกตำบล ส่วนใหญ่จะพบในพื้นที่ราบเรียบ หรือลูกคลื่นลอนลาด ระบายน้ำไม่ค่อยดี มีความเป็นกรด-ด่าง 5.1-6.5 ไม่เหมาะสมในการทำฯ

ดินชุดโพธิ์พิสัย มีลักษณะดินร่วนปนดินเหนียว มีชั้นกรวดหรือชั้นหินอยู่ในระดับตื้น ลูกรังจับตัวกันหลวม ๆ และมีดินเหนียวแทรกอยู่ทั่วไป พบประมาณ 45 % ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนใหญ่จะพบบริเวณหัวไร่ปลายนาและป่าสงวน ไม้เต็ง ไม้รัง ระบายน้ำไม่ค่อยดีมีความเป็นกรด-ด่าง 5.1-6.5 เหมาะสมในการปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง มะขาม

ดินชุดเพ็ญ มีลักษณะดินร่วนปนทราย สีน้ำตาลปนเทา จนถึงสีน้ำตาลแก่ปนเหลือง มีลูก
รังขนาดเล็กปน ขยายประมาณ 15% ของพื้นที่บริเวณตำบล โทธิไพศาล ตำบลนาเพียง และตำบล
อุ่มจาน ความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ มีความเป็นกรด-ด่าง 5.0-7.0 ปัจจุบันใช้ในการทำนา

ดินชุดสีทน มีลักษณะดินร่วนปนทราย มีสีน้ำตาลปนเทาเข้ม สีน้ำตาลดำ จุดแดงปน
เหลือง มีความลาดชัน 0-1 % ขยายประมาณ 8 % ของพื้นที่ ที่ตำบลนาโพธิ์ ตำบลนาเพียง ตำบล
อุ่มจาน บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วม มีความเป็นกรด-ด่าง 4.5-6.5 ปัจจุบันใช้ในการทำนาในพื้นที่ลุ่ม

ดินชุดศรีสงคราม มีลักษณะดินร่วนปนทราย มีสีเทาปนน้ำตาลหรือมีจุดปะสีน้ำตาลปน
เหลืองอยู่ชั้นบน และดินร่วนปนทราย ดินเหนียวปนทราย สีน้ำตาลปนเหลืองมีจุดปะสีแดงอยู่ชั้น
ล่าง พบประมาณ 8 % ของพื้นที่ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมมีความลาดชัน 0-1 % มีความเป็นกรด-
ด่าง 4.5-6.5 ปัจจุบันใช้ในการทำนา

ดินชุดอัน มีลักษณะเป็นดินดินมีชั้นของศิลาแลงปนกรวด ลึกลงไป 50 ซม. มีดินเหนียว
จุดปะดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลอ่อน หรือน้ำตาลปนเหลือง พบประมาณ 5 % ของพื้นที่ ในเขต
ตำบลนาโพธิ์ บางแห่งเป็นป่าหินแม่รังและนาร้างดินมีความเป็นกลางถึงกรดจัด เหมาะสมในการ
ปลูกพืชไร่และผลไม้

ดินชุดพิมาย มีลักษณะเป็นดินร่วนปนดินเหนียว พบประมาณ 6 % ของพื้นที่ที่ตำบล
กุสุมาลย์ ตำบลนาโพธิ์ ตำบลนาเพียง บริเวณที่ราบลุ่มต่ำมีความเป็น กรด-ด่าง 5.0-7.0 ความ
สมบูรณ์ของดินอยู่ระดับปานกลางถึงระดับดีปัจจุบันใช้ประโยชน์ในการทำนา

ดินชุดโคราช มีลักษณะดินร่วนปนทราย มีสีน้ำตาลปนเทาเข้ม ชั้นล่างปนกรวดลูกรัง พบ
ประมาณ 1 % ของพื้นที่ พบในตำบลอุ่มจาน สภาพดินราบเรียบถึงลูกคลื่นลอนลาด มีการระบายน้ำ
ปานกลางถึงดี มีความเป็นกรด-ด่าง 5.1-3.5 ปัจจุบันใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชไร่ และพืชผักในฤดู
แล้ง

5) แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำธรรมชาติ* ประกอบไปด้วย

ก. ห้วยสะเพอ เป็นลำห้วยที่ไหลจากหมู่ที่ 3 ตำบลกุสุมาลย์ ไหลไปทางทิศเหนือลงสู่
ห้วยกุดแฮ และห้วยทวย ตำบลโทธิไพศาล มีน้ำตลอดปี

ข. ห้วยร่องโพธิ์ เป็นห้วยที่ไหลมาจากหมู่ที่ 3 ตำบลกุสุมาลย์ ไหลขนานไปกับห้วย
สะเพอ และไหลลงสู่ห้วยสะเพอที่หมู่ 6 ตำบลกุสุมาลย์ มีน้ำตลอดปี

ค. ห้วยทวย ไหลมาจากห้วยสะเพอ และห้วยกุดแฮ ตำบลกุสุมาลย์ ไหลผ่านตำบลโพธิ์
ผ่าน หมู่ที่ 3, 9, 2, 8 และ 6 ลงสู่แม่น้ำศรีสงคราม มีน้ำตลอดปี

* ดูแผนที่หน้า 28 ประกอบ

ง. ห้วยหินชะแนน ดันกำเนิดจากหมู่ที่ 10 ตำบลโพธิไพศาล ไหลไปทางเหนือของตำบล ใช้ประโยชน์ในการทำนาเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น

จ. ห้วยอิวา เป็นห้วยที่แยกจากห้วยทวยหมู่ที่ 8 ตำบลโพธิไพศาล ไหลลงไปทางด้านตะวันตกผ่านหมู่ที่ 5,4,11 ปัจจุบันใช้ประโยชน์ในการทำนาเฉพาะฤดูฝน

ฉ. ห้วยกุดตุ เป็นห้วยที่แยกจากห้วยอิวาหมู่ที่ 5 ตำบลโพธิไพศาล ไหลไปทางทิศเหนือผ่านกิ่ง อำเภอโพธิสวรรค์ จังหวัดนครพนม ใช้ประโยชน์ในการทำนาเฉพาะฤดูฝน

ช. ห้วยคำหมาน เป็นห้วยที่ไหลมาจากตำบลกุสุมาลย์ ผ่านตำบลนาโพธิ์ หมู่ที่ 6 ถึงหมู่ที่ 1 ห้วยไล่ แล้วไหลมาจากหมู่ที่ 1 ตำบลอุ่มจาน มีน้ำตลอดปี

ญ. ห้วยขาไก่ ไหลผ่านหมู่ที่ 2 และ 4 ของตำบลนาโพธิ์

ฎ. ห้วยหั่ว ไหลจากหมู่ที่ 1 ตำบลอุ่มจาน เป็นห้วยที่กั้นระหว่างตำบลนาเพียงและตำบลอุ่มจาน แล้วไหลสู่แม่น้ำอูน มีน้ำตลอดปี

ฏ. ห้วยกอก เป็นลำห้วยที่ไหลมาจากที่สูงของหมู่ที่ 4 ตำบลอุ่มจาน ไหลลงห้วยหั่ว ปัจจุบันตื่นเงิน มีน้ำเฉพาะฤดูฝน

นอกจากนี้ยังมี ลำน้ำอูน เป็นลำน้ำที่กั้นระหว่างตำบลอุ่มจานกับเขตอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม สามารถนำมาใช้ได้ตลอดปี ส่วนฤดูแล้งระดับน้ำจะต่ำกว่าริมตลิ่งมาก

แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น ส่วนใหญ่เป็นอ่างเก็บน้ำ (ตารางที่ 2.8) เช่น

1) อ่างเก็บน้ำบ้านม่วง สร้างโดยกรมชลประทานปี 2527 ตั้งอยู่ตำบลนาโพธิ์ มีความจุ 0.5 ล้านลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร 1,500 ไร่

2) อ่างเก็บน้ำห้วยสะเพอ สร้างตามโครงการพระราชดำริ ปี 2529 ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลกุสุมาลย์ มีความจุ 0.82 ล้านลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร 1,500 ไร่

3) อ่างเก็บน้ำห้วยแดง สร้างตามโครงการพระราชดำริ ปี 2524 ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลกุสุมาลย์ มีความจุ 1.15 ล้านลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร 1,000 ไร่

4) อ่างเก็บน้ำห้วยกุดน้ำใส สร้างตามโครงการพระราชดำริ ปี 2527 ตั้งอยู่หมู่ที่ 10 ตำบลโพธิไพศาล มีความจุ 0.3 ล้านลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร 1,800 ไร่

5) อ่างเก็บน้ำห้วยหินกอง สร้างตามโครงการพระราชดำริปี 2527 ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลโพธิไพศาล มีความจุ 0.65 ล้านลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร 1,200 ไร่

6) อ่างเก็บน้ำซ่งเต่า สร้างโดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (ร.พ.ช.) ปี 2529 ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลนาเพียง เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง และทำการประมง

ตารางที่ 2.8 แสดงรายการแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

ลำดับที่	ชื่อโครงการ	หมู่ที่	ตำบล	ความจุ (ล้าน ม ³)	การใช้ประโยชน์ใน การเกษตร (ไร่)
1	อ่างเก็บน้ำบ้านม่วง	5	นาโพธิ์	0.5	1,500
2	อ่างเก็บน้ำห้วยสะเพย	3	กุสุมาลย์	0.82	1,500
3	อ่างเก็บน้ำห้วยแดง	1	กุสุมาลย์	1.15	1,000
4	อ่างเก็บน้ำห้วยกุดน้ำใส	10	โพธิ์ไพศาล	0.3	1,000
5	อ่างเก็บน้ำห้วยหินกอง	3	โพธิ์ไพศาล	0.65	1,200
6	อ่างเก็บน้ำซ่งเต่า	6	นาเพียง	-	-

ที่มา : ที่ทำการปกครองอำเภอกุสุมาลย์

6) แหล่งเงินทุน

อำเภอกุสุมาลย์มีแหล่งเงินทุนที่เกษตรกรสามารถกู้ยืมได้ เพื่อนำมาประกอบอาชีพมีอยู่ 3 แหล่ง คือ

6.1 แหล่งเงินทุนภาครัฐ

ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธ.ก.ส.) เกษตรกรสามารถกู้เงินกับทางธนาคาร ตามเงื่อนไขของธนาคาร และเกษตรกรสามารถที่จะนำข้าวเปลือกมาจำนำกับทางธนาคารได้

สหกรณ์การเกษตร เกษตรกรที่เป็นสมาชิกสหกรณ์สามารถที่จะกู้สหกรณ์เป็นเงินสด และกู้ลักษณะของการซื้ออุปกรณ์การเกษตร หรือวัตถุดิบทางเกษตร เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฯลฯ (ดูรายละเอียดการพัฒนาการเกษตรในภาคผนวก ก)

6.2 แหล่งเงินทุนภาคเอกชน เป็นนายทุนท้องถิ่น หรือพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อข้าว จากเกษตรกร เป็นผู้ให้เงินกู้กับเกษตรกร โดยคิดอัตราดอกเบี้ยเป็นร้อยละต่อเดือน

6.3 สถาบันกลุ่มและกองทุน คือแหล่งเงินทุนที่เกษตรกรสามารถกู้ยืมได้เป็นกองทุนภายในหมู่บ้านโดยการสนับสนุน จากทางราชการหรือการรวบรวมกลุ่มของเกษตรกรภายในหมู่บ้าน เช่น กองทุนอาหารหมู่บ้าน สนับสนุนการจัดตั้งโดย กรมส่งเสริมการเกษตร กองทุนโภชนาการและกองทุนเวชภัณฑ์ สนับสนุนการจัดตั้งโดย กระทรวงสาธารณสุข การจัดตั้งศูนย์สาริธการตลาด สนับสนุนการจัดตั้งโดย กรมพัฒนาชุมชน นอกจากนั้นยังมีกองทุนแม่บ้าน เกษตรกร และชุมชนเกษตรกร

สภาพทางสังคม

1. วิธีการดำเนินชีวิต

1.1 สภาพความเป็นอยู่ของประชากรส่วนใหญ่ ในอำเภออุทุมพรพิสัย คล้ายกับชาวอีสานทั่วไป คือบริโภคข้าวเหนียว กับปลาร้าเป็นอาหารหลัก มีส้มตำและการประกอบอาหารจากปลา เนื้อวัว หมู ไก่ และกบ หอยตามที่หาได้ ระดับความอุดมสมบูรณ์ส่วนใหญ่อยู่ในระดับต่ำ

1.2 สภาพและความมั่นคงของบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย ของคนส่วนใหญ่มีความมั่นคงอยู่ในระดับปานกลาง การจัดระเบียบภายในบ้าน มีความแตกต่างกัน ในเขตสุขภาพภาคความเป็นระเบียบเรียบร้อยมีมากกว่า ท้องถิ่นชนบท

1.3 ด้านสุขภาพอนามัย โรคที่พบเกี่ยวเนื่องกับการบริโภค จากตารางที่ 2.9 ซึ่งแสดงการจำแนกผู้ป่วย ตามสาเหตุ 10 อันดับแรก ในปี 2536 พบว่า โรคทางเดินอาหาร (ถ้าใส่เล็ก อักเสบและท้องร่วง อื่น) พบมากเป็นอันดับหนึ่ง ใช้ไม่ทราบสาเหตุ โรคติดเชื้ออื่น และปรสิต เช่น พยาธิใบไม้ในตับ พบเป็นอันดับรองลงมา

ตารางที่ 2.9 แสดงสาเหตุการป่วยจำแนกตามสาเหตุ 10 อันดับแรก

สาเหตุการป่วย	จำนวน	อัตรา
1. ถ้าใส่เล็กอักเสบและท้องร่วงอื่น	309	840
2. ใช้ไม่ทราบสาเหตุ	151	410
3. โรคติดเชื้ออื่นและปรสิต	148	402
4. อาการและภาวะที่กำหนดไม่ชัดเจน	140	380
5. ปวดอักเสบ	82	222
6. อุบัติเหตุอื่น ๆ ทั้งหมด	56	152
7. หอบหืด หลอดลมพอง	54	146
8. มาลาเรีย	41	111
9. ไข้ตั้งอักเสบ	35	95

2. โครงสร้างหมู่บ้าน

2.1 การกระจายตัวของบ้านเรือน มักตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ในพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำใกล้ถนนในหมู่บ้านหรือใกล้พื้นที่ทำนา

2.2 ความสัมพันธ์ของสังคมในหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์เป็นแบบญาติพี่น้อง มีการทำบุญร่วมกันประจำปี มีการเข้าร่วมพิธีต่างๆ ที่เพื่อนบ้านจัดขึ้น โดยเฉพาะงานศพ จะมีญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านเข้าร่วมจำนวนมาก มีการลงแขกค้ำนาและเกี่ยวข้าว

2.3 ค่านิยมและความเชื่อ ประชากรส่วนใหญ่ของอำเภอกุสุมาลย์เป็นชาวไทยได้มีการนับถือศาสนาพุทธ มีการไปทำบุญในวันพระ และวันสำคัญทางพุทธศาสนา ใส่บาตร ฟังเทศน์ และเวียนเทียน เป็นต้น ชาวกุสุมาลย์ บางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะผู้ที่มิเชื่อสายช้วน การยึดมั่นในประเพณีตามความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวไทยได้มีสูงมาก

โครงการสระน้ำเพื่อการเกษตร

เป็นโครงการตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี* โดยมีสหกรณ์ อำเภอกุสุมาลย์เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ มีวัตถุประสงค์ให้สมาชิกและครัวเรือนสมาชิกสามารถใช้น้ำจากสระเพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ใกล้บริเวณสระและน้ำในสระปลูกพืช เลี้ยงปศุสัตว์ และสระน้ำเต็มประสิทธิภาพ และขยายผลผลิตจากพืชและสัตว์ เป็นรายได้เสริมเพิ่มขึ้น

1) พื้นที่โครงการ

ประกอบด้วยเกษตรกร 65 ราย เป็นผู้ปกครองนักเรียนในโครงการส่งเสริมสหกรณ์ในโรงเรียนประถมศึกษา ตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ และเป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตรกุสุมาลย์ กระจายอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านต่างๆ ประกอบด้วยบ้านกุดสะกอย 5 ราย บ้านนาดี 10 ราย บ้านโพนแพง 6 ราย บ้านห้วยกอก 2 ราย บ้านหนองเค็ม 13 ราย บ้านกุดสุ 14 ราย บ้านขาไก่ 8 ราย และบ้านอีกุด 7 ราย โดยมีระบบเวลาของโครงการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2537-เมษายน 2540

2) เป้าหมาย

- เพื่อให้สมาชิกร้อยละ 70 สามารถใช้ในสระเพื่อการอุปโภค-บริโภคในครัวเรือนได้อย่างน้อยปีละ 6 เดือน

* ดูแผนที่หน้า 29 ประกอบ

- เพื่อให้สมาชิกร้อยละ 70 ใช้ประโยชน์เต็มพื้นที่ขานสระ คันสระ และที่ดินเพาะปลูกใกล้สระน้ำ เพื่อปลูกพืชผักไม้ผล รวมไม่น้อยกว่า 5 ชนิด ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงปลุกในสระน้ำ และทำปศุสัตว์ในโรงเรียน

- เพื่อให้สมาชิกร้อยละ 70 สามารถเก็บผลผลิตจากพืช ผักและไม้ผลหรือโปรตีนจากสัตว์ อย่างใดอย่างหนึ่ง นำไปบริโภคเป็นประจำวันทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายได้รายละเอียด 2,500 บาท/ปี

- เพื่อให้สมาชิกร้อยละ 70 สามารถขายผลผลิตผลจากการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ โดยใช้ประโยชน์จากสระน้ำมีรายได้เสริมเพิ่มปีละ 3,000 บาท

3) การดำเนินการ

สหกรณ์การเกษตรทำการขุดสระน้ำเพื่อการเกษตรขนาด 1250 ลูกบาศก์เมตร มูลค่าสระละ 30,000 บาท ให้กับเกษตรกรแต่ละราย จำนวน 65 สระ จัดกลุ่มย่อย กลุ่มละ 5-7 ครัวเรือนตามสภาพพื้นที่สมาชิกที่อยู่ใกล้เคียงกันเพื่อใช้เรือนเพาะชำ ใช้เครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ร่วมกัน ส่งเสริมการเลี้ยงปลาน้ำจืด ประกอบด้วยปลานิล ปลาไน ปลาดุกเพียน หรือปลาจีน ปล่อยครั้งแรกประมาณ 800 ตัว ส่งเสริมการปลูกพืชสวนครัวบริเวณขานสระ เนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ ประกอบด้วย พริก ถั่ว ผักยาว มะเขือ ข้าวโพดฝักอ่อน แครกวัน พักทอง และอื่นๆ ส่งเสริมการปลูกพืชที่ให้ผลระยะกลาง บริเวณคันสระด้านบน ประกอบด้วย ถั่วฝักยาว มะละกอ มะนาว กระถิน ฝั่พื้นเมือง และอื่นๆ ส่งเสริมการทำปศุสัตว์ ได้แก่ เป็ดเทศหรือเป็ดไข่ และไก่พื้นเมือง รวมรายละเอียดประมาณ 50 ตัว และแนะนำการทำปุ๋ยหมัก พรวนดิน เพาะพันธุ์ไม้ และการบันทึกรายได้รายจ่ายประจำวัน

4) นโยบายสนับสนุน

สหกรณ์การเกษตรให้เงินสนับสนุนเบื้องต้นให้กับ เกษตรกรในโครงการฯ ในรูปเงินกู้วงเงินประมาณ 80,000 บาท ในระยะเวลาไม่เกิน 5 ปี หรือรายปีละ 16,000 บาทต่อราย และให้กู้ในรูปแบบของการซื้อวัสดุอุปกรณ์และวัสดุคิบบการเกษตรต่างๆ เป็นต้นว่า วัสดุการเกษตร ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และยากำจัดศัตรูพืช สนับสนุนการรวมตัวของสมาชิกสหกรณ์ในรูปแบบของการขายรวมกัน และประสานงาน ให้เกษตรกรมีอำนาจต่อรองในการขายผลผลิต ในรูปของการทำสัญญาซื้อขาย

